

ОПЕРАЦІЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ Н. МАХНА ПРОТИ БІЛОГВАРДІЙСЬКИХ ВІЙСЬК НА ХЕРСОНЩИНІ Й ПІВДЕННІЙ КИЇВЩИНІ У СЕРПНІ – ВЕРЕСНІ 1919 р.

Незважаючи на наявність значної за обсягом наукової літератури, присвяченої історії повстанського руху в Україні під проводом Н. Махна, чимало аспектів цієї теми й до сьогодні залишаються маловивченими. Зокрема, хоча дослідники традиційно наголошують на вирішальній ролі повстанської армії Махна в розгромі запілля білогвардійських військ генерала А. Денікіна восени 1919 р., безпосередній перебіг військових операцій махновців проти білих висвітлено в історичній літературі надзвичайно слабо. Здебільшого, праці сучасних дослідників з історії махновщини містять лише фрагментарні відомості про найбільш відомі епізоди боротьби повстанської армії проти Денікіна [3; 5; 14]. Загалом же, історія бойових дій махновців проти білогвардійських військ поки що не отримала належного висвітлення в історіографії. Так, практично не досліджено операції загонів Махна на Херсонщині й північній Київщині в серпні – вересні 1919 р., коли повстанцям довелося вести бойові дії проти білих в умовах загального відступу з українських земель Червоної армії. Між тим, саме в цей період розрізнені повстанські загони прийняли армійську організаційну структуру і остаточно перейшли до партизанських методів боротьби з білогвардійцями.

В архівах України та Росії збереглося чимало документів повстанської армії та матеріалів білогвардійського командування, що відносяться до періоду серпня – вересня 1919 р. Тож, спираючись на документи махновського і білогвардійського командування, а також спогади сучасників, ми спробували розглянути цю маловивчену сторінку в історії махновського повстанського руху. Таким чином, метою даної статті є висвітлення бойового шляху повстанських загонів Н. Махна під час загального відступу Червоної армії з України в 1919 р. та дослідження перших бойових операцій повстанської армії проти білогвардійців. Відзначимо, що переважна більшість опрацьованих нами документів вводяться до наукового обігу вперше.

У серпні 1919 р. більшовицькі війська під ударами білогвардійських частин поспіхом відступали з Південної України. Крім з'єднань Червоної армії, з Катеринославщини на захід відтягувались кількатисячні повстанські загони 31-річного анархіста, селянського „батька” Н. Махна. Добре організовані й забезпечені зброєю, повстанці Махна мали значний досвід збройної боротьби з білими. Відстоюючи гасла радянської влади, махновці навесні 1919 р. діяли проти білогвардійців у складі Червоної армії як 3-тя бригада 1-ї Задніпровської дивізії. Влітку 1919 р. відносини Махна з більшовиками зіпсувалися: радянське командування за всяку ціну намагалось

викорінити „партизанщину” в Червоній армії, а махновцям припали не до вподоби тоталітарні порядки однопартійної диктатури. 28 червня Н. Махно проголосив себе командувачем „революційної повстанської армії”, що мала вести „чесну боротьбу за цілковите визволення трудящих України від усілякого поневолення, за цілковите розкріпачення їхньої праці” [17, арк. 31]. Після того, як 3-й Кубанський кінний корпус Добровольчої армії захопив район Юзівка – Маріуполь і вийшов на лінію Мелітополь – Олександрівськ – Синельникове, махновські загопи були змушені залишити „рідне” Гуляйполе і відступати на захід [23, с. 221-222].

Навіть остаточно розійшовшись з більшовиками в питаннях побудови народовладдя, Н. Махно продовжував вести бойові дії проти білих, яких вважав виразниками “поміщицької контрреволюції”. „Повстанці-махновці борються за цілковиту самостійність і свободу України. Їх найближчою ціллю є знищення Денікінської армії для встановлення Української Безвладної Трудової Федерації,” – йшлося у відозві махновського командування [8, с. 291].

У липні 1919 р. Н. Махно уклав союз з іншим відомим ватажком повстанського руху на Півдні України, отаманом Н. Григор’євим. Утім, вже невдовзі Махно організував вбивство отамана під тим приводом, що Григор’єв вступив у таємні переговори з білогвардійцями. Після цього григор’євські загопи було підпорядковано махновському командуванню. У той час, як більшовики відступали з Південної України, Н. Махно оголосив, що не залишить край на поталу Денікіну, а битиметься з ворогом до останнього. Частина 12-ї Червоної армії, що не бажали відступати на північ, приєднувалися до Махна, а всі інші більшовицькі відділи махновці роззброювали.

Звичайно, махновці не могли зупинити просування білогвардійців углиб Південної України. На початку серпня 1919 р. махновські загопи відступили до району Єлисаветград – Помічна – Вознесенськ, а після зайняття білими Єлисаветграду зосередилися в районі Новоукраїнка – Помічна. Коли з’ясувалося, що місцеве селянство співчуває білогвардійцям, махновці перейшли до району с. Добровеличківка – с. Піщаний Брід – ст. Помічна, де до них приєдналася майже половина бійців 58-ї (Кримської) більшовицької дивізії на чолі з О. Калашниковим, давнім соратником Н. Махна [8, с. 766-767; 1, с. 131; 9, арк. 61, 76; 22, арк. 96-96зв.]. Член Реввійськради 12-ї Червоної армії В. Затонський згадував про ці події: „Тавричани, піддавшись агітації Махна, не хотіли залишати свої хати і йти на північ; зовсім не збираючись скоритися білим генералам, вони розраховували вести з ними партизанську боротьбу, віддаючи цьому перевагу перед відступом в далекі, невідомі для них краї” [7, с. 53]. Всього на бік махновців перейшли рештки 10 піших і 3 кінних більшовицьких полків, а також червоний партизанський загін.

23 серпня козака бригада генерала Н. Складярова захопила Вознесенськ, загрожуючи вийти в запілля червоним і махновцям [11, арк. 423-424].

Зосередившись наприкінці серпня у районі Добровеличківка – Піщаний Брід, махновські загони поспіхом здійснювали реорганізацію. „В Добровеличківському районі наша армія зайняла декілька сіл по фронту 40 верст і 30 верст глибиною, – згадував співробітник штабу махновської армії В. Білаш. – Щоправда, полки були в достатній мірі витримані і обстріляні, так що на них можна було покластися; але потрібна була деяка організація. За рахунок зменшення бездіяльних людей, що сиділи в обозах, потрібно було збільшити кінноту і організувати армію так, щоб вона могла надаватися до партизанщини, тобто легкою на підйом і швидкою в маневрах” [2, с. 301]. Фактично, повстанська армія складалася з махновських загонів, решток повстанських відділів отамана Григор'єва і колишніх кримських червоноармійців. Чисельність повстанців, за даними білогвардійської розвідки, не перевищувала 6-8 000 чоловік [12, арк. 2; 16, с. 38].

26 серпня Н. Махно видав наказ, яким розподілив повстанську армію на 4 бригади. 1-шу бригаду склали „корінні” махновські загони і частково колишні відділи 58-ї червоної дивізії. Комбригом було призначено анархіста О. Калашникова, головного організатора махновського перевороту в 58-й дивізії [18, арк. 1; 1, с. 131]. 2-га повстанська бригада складалася, головним чином, з колишніх червоноармійців 58-ї дивізії, а її командиром став 27-річний анархіст Л. Бондарець (Бондар), який раніше командував полком у 58-й дивізії. До складу 3-ї повстанської бригади увійшли здебільшого колишні григор'євські загони, комбригом було призначено відомого повстанського ватажка В. Павловського, в минулому одного з близьких сподвижників страченого отамана Н. Григор'єва. Командування над 4-ю бригадою, що складалася виключно з махновських повстанців, прийняв П. Гавриленко, старий анархіст і один з найактивніших учасників махновщини [18, арк. 1-1зв.]. Згідно з наказом Н. Махна, кожна повстанська бригада мала складатися з трьох піших полків. Кіннота повстанців, кістяк якої склали старі махновські відділи й колишні кінні частини 58-ї червоної дивізії, розподілялася на 3 дивізіони (кожен у складі двох кінних полків), командирами яких було призначено Чермаліна, О. Ритікова і Ф. Щуся. Існувала в повстанців артилерія (3 гарматні дивізіони) і навіть бронепотяги (відібрані у більшовиків).

Повстанські загони офіційно прийняли назву „Партизансько-Повстанської Української армії ім. Н. Махна”. Командувачем армії залишався Н. Махно, популярність якого серед повстанців була величезною. Начальником штабу армії спершу був Шиняйлов, а вже невдовзі його замінив на цій посаді рідний брат „батька” – Г. Махно, який мав досвід штабної роботи в Червоній армії в 1918–1919 рр. Згодом начальником штабу повстанської армії став робітник-металіст без жодної військової освіти, анархіст В. Білаш.

Вжиті „батьком” Махном організаційні заходи мали максимально наблизити повстанське військо до структури регулярної армії. Запроваджувалася чітка командна ієрархія, в загонах було устійнено

однотипну військову організація. Частини отримали наказ надіслати до штабу армії іменні списки всього командного складу для затвердження на посадах. Командирам було наказано негайно організувати штабну службу і регулярно повідомляти командування про стан частин [18, арк. 1зв.-2; 19, арк. 19]. Прагнучи підняти рівень військової дисципліни в новоствореній армії, махновське командування розгорнуло активну боротьбу з пиятикою, мародерством і грабунками у лавах повстанців.

Білогвардійське командування виділило для переслідування махновців 5-ту піхотну дивізію генерала П. Оссовського (2 760 багнетів), що перебувала у районі Єлисаветграду. І хоча цих сил було явно недостатньо для успішної ліквідації повстанських загонів, головнокомандувач ЗСПР генерал А. Денікін відхилив усі пропозиції своїх підлеглих підсилити 5-ту дивізію частинами 3-го армійського корпусу, що діяли на Херсонщині проти червоних. П. Оссовському було лише тимчасово підпорядковано розташовану в районі Вознесенська окрему козачу бригаду генерала Н. Склярова (740 багнетів і 870 шабель) [6, арк. 5-5зв.].

Наприкінці серпня 1919 р. білогвардійські війська розпочали просування до району Новоукраїнка – Помічна. Частини 5-ї дивізії вже 26 серпня вийшли до Новоукраїнки, коли несподівано були атаковані 1-ю і 2-ю махновськими бригадами. Водночас 3-тя повстанська бригада скувала козачі полки генерала Склярова під Помічною [9, арк. 73, 75, 82, 89; 11, арк. 438, 456, 464-464зв.]. Після важких боїв частини 5-ї білогвардійської дивізії було відкинуто на Єлисаветград. При цьому повстанцям вдалося захопити важкий бронепотяг „Непереможний”, гармати якого було негайно скеровано проти кубанської кінноти з бригади Склярова. Інший білогвардійський бронепотяг, „Генерал Гейман”, був серйозно пошкоджений гарматним вогнем [4, с. 180-182]. На світанку 1 вересня 2-га і 3-тя махновські бригади контратакували козачу бригаду Н. Склярова поблизу ст. Помічна і 2 вересня завдали їй остаточної поразки. 42-й Донський полк був змушений відступати на Арбузинку, а 2-й Лабінський – на Єлисаветград [10, арк. 388; 9, арк. 71, 82; 16, с. 39; 15, с. 16]. У цих боях білі зазнали важких втрат вбитими і полоненими. Ця перша за тривалий час перемога піднесла бойовий дух махновського командування, яке вирішило розвинути успіх. 2 вересня Н. Махно наказав „всім бойовим частинам армії терміново приготуватися до пересування вперед в повному бойовому порядку” [9, арк. 67]. 1-ша повстанська бригада, діючи при підтримці відбитого в білих бронепотягу, отримала наказ здобути Єлисаветград [9, арк. 65 зв.].

Білогвардійські частини генерала П. Оссовського в екстреному порядку було підсилено 2 батальйонами Сімферопольського офіцерського полку (близько 1 000 багнетів), перекинутими з Вознесенська до ст. Помічна. 4 вересня сімферопольці при підтримці частин 4-ї піхотної дивізії після жорстокого бою з повстанцями зайняли Помічну, відкинувши махновців на Новоукраїнку [15, с. 16]. Розташована у районі Вознесенська 4-та білогвардійська дивізія (4 800 багнетів) втягнулася в бої з махновцями з

ініціативи свого командира, генерала Я. Слащова. Розуміючи скрутне становище 5-ї дивізії, Слащов планував вдарити на махновців з південного заходу [16, с. 39-40]. Однак саме у цей час зі складу бригади генерала Н. Склярова було виведено 42-й Донський і 2-й Таманський полки, які спрямовувалися на позиції під Ольвіополем проти армії УНР; для операцій проти махновців залишався лише 2-й Лабінський козацький полк. До того ж, 5-та дивізія генерала П. Оссовського діяла проти махновців самостійно, оскільки не входила до складу військ Новоросійської області ЗСПР, а її командир був старший за чином від генерала Я. Слащова.

Розвиваючи успіх, махновські загони поступово відтіснили 5-ту білогвардійську дивізію до Єлисаветградського передмістя. Поява махновців в околицях Єлисаветграду викликала справжню паніку серед його мешканців. Виснажені важкими боями частини генерала Оссовського були не в змозі надовго затримати махновців. Щоб не допустити захоплення міста повстанцями, генерал Слащов терміново відправив до Єлисаветграду 2-й Лабінський козацький полк [16, с. 40].

Для генерала А. Денікіна, який розраховував після швидкої ліквідації махновців розпочати операцію проти зосереджених на Правобережжі українських військ, контрнаступ повстанської армії став цілковитою несподіванкою. Командуванню ЗСПР довелося терміново переглянути бойове завдання для 11-тисячної армії Новоросійської області ЗСПР, розгорнутої на базі 3-го білогвардійського корпусу. 5 вересня начальник штабу ЗСПР генерал І. Романовський телеграфував командувачеві військ Новоросійської області генералу Н. Шиллінгу: „Головком вважає, що головним Вашим завданням в сучасний момент є якомога швидша і цілковита ліквідація групи Махно. Аж до завершення цієї ліквідації [в] напрямку на Вінницю, Жмеринку й Могилів-Подільський обмежитись лише спостереженням та вжиттям заходів з забезпечення Одеси” [10, арк. 380]. За розпорядженням А. Денікіна 5-ту дивізію і козацьку бригаду генерала Н. Склярова було підпорядковано командиру 4-ї дивізії генералу Я. Слащову, якому наказувалося за будь-яку ціну втримати Єлисаветград і розбити махновців.

На світанку 5 вересня 2-й Лабінський полк, здійснивши успішний рейд в запілля махновців, примусив повстанців відступити з-під Єлисаветграду до Новоукраїнки. Водночас частини 4-ї білогвардійської дивізії при підтримці 42-го Донського й 2-го Таманського козацьких полків зайняли Арбузинку, захопивши 4 гармати і близько 300 полонених [16, с. 40]. Батальйонам Сімферопольського офіцерського полку і зведеному полку 13-ї дивізії під командуванням генерала Г. Андгуладзе довелося витримати жорстокий бій з махновцями безпосередньо на ст. Помічна, яку білі в ході запеклого бою все ж таки здобули. Усі спроби повстанців відбити залізничну станцію залишилися безуспішними. „Махновська піхота вперто наступала, збиваючись все більше й більше до купи в міру наближення до станції, де обидва залізничні шляхи утворюють неначе вершину трикутника, – згадував

учасник бою з боку білих. – Завдавши противнику значних втрат і підпустивши його на 500 – 600 кроків, 1-й батальйон перейшов в контратаку, охоплюючи праве крило махновців. Махновці не витримали і кинулись бігти на північ. 2-й батальйон в цей час відбив спроби махновської кінноти атакувати станцію з боку Піщаного Броду” [16, с. 17].

6 вересня генерал Я. Слащов наказав білогвардійським частинам, що закріпилися на ст. Помічна, контратакувати махновців. Однак генерал Г. Андгуладзе відтягував атаку до підвезення з Вознесенська гарматних і рушничних набоїв. Пополудні 6 вересня наступ білих розпочався, але швидко захлинувся в зустрічній атаці повстанських загонів, які наступали з Новоукраїнки при підтримці бронепотягів. Лише ціною важких втрат Сімферопольський офіцерський полк відкинув махновців від Помічної. Як згадував Я. Слащов, в бою білогвардійці втратили близько 300 чоловік вбитими й пораненими [16, с. 40]. За цей бій командира Сімферопольського полку полковника С. Гвоздакова було представлено до генеральського звання.

Не очікуючи підходу основних сил 4-ї дивізії й козачої кінноти, генерал Слащов вирішив здобути ст. Новоукраїнка і остаточно відтіснити махновців від Єлисаветграду. Вранці 7 вересня білі розпочали загальний наступ на махновські зағони, зосереджені в районі Новоукраїнки. „Слідом за своїми начальниками лави білих встали, як одна людина, охоплюючи обидва крила новоукраїнської групи ворога, – згадував Я. Слащов. – Махновці розгубилися і о 8 год. вечора начдив 4 віддавав уже розпорядження на станції Новоукраїнка. Махно, втративши 3 гармати і 400 полонених, швидко відійшов обома групами на Новомиргород і далі на Умань” [16, с. 40]. Виснажені й знекровлені кількадедними боями, махновці були не в змозі більше чинити опір противнику. 7 вересня Н. Махно віддав наказ своїм загонам відступати у північно-західному напрямку, щоб відірватися від ворога. Повстанська армія мала відтягуватися до району Новоархангельськ – Тернівка, що на схід від Умані.

9 вересня А. Денікін наказав Я. Слащову розбити махновців і південну групу більшовицьких військ, після чого зайняти Христинівку й район Гайсин – Вапнярка [10, арк. 401-402]. Обговорюючи по прямому дроту план ліквідації махновських частин і решток 12-ї більшовицької армії, що діяли в уманському районі, помічник начальника оперативного відділу штабу головнокомандувача ЗСПР полковник А. Шкеленко відзначив, що „цю групу вкрай необхідно знищити протягом найближчого часу, щоб мати розв’язані руки для дій проти петлюрівців” [10, арк. 417]. Даремно Я. Слащов переконував командування, що до завершення операції з цілковитого знищення махновців і „заспокоєння” тилового району розпочинати бойові дії проти армії УНР взагалі не варто [16, с. 41]. За наказом денікінської ставки війська Новоросійської області ЗСПР почали готуватися до операції проти українських армій.

Унікаючи значних боїв з ворогом, махновці поволі відтягувались до району Умані. Головною проблемою махновців була велика кількість поранених і хворих бійців, які терміново потребували медичної допомоги. „Величезний обоз з біженцями і кількома тисячами поранених зв'язував нас по рукам і ногам, – згадував В. Білаш. – Ми знали, яку відповідальність взяли на себе за долю багатьох тисяч людей і ламали собі голову, як бути в такий важкий момент, як полегшити обоз і підготувати армію до прориву” [2, с. 305]. Повстанські частини гостро потребували відпочинку й реорганізації, без чого не могли відновити свою боєздатність.

У середині вересня 1919 р. частини „Партизансько-Повстанської Української армії ім. Н. Махна” наблизилися до Умані, зайнятої військами армії УНР. Оскільки далі відступати було нікуди, у махновців залишався єдиний шлях – порозумітися з українським урядом. У минулому Махно послідовно виступав проти Директорії УНР на боці більшовиків, трактуючи національну боротьбу як „буржуазно-націоналістичну контрреволюцію”, але цього разу ситуація змінилась. 14 вересня махновське командування відправило до розміщеної в Умані 1-ї бригади Українських Січових стрільців делегацію, яка заявила, що повстанська армія бореться за самостійність України. У ніч на 15 вересня представники штабу бригади УСС за дозволом зі штабу армії УНР підписали з делегацією Махна угоду, за якою погодилися розмістити в себе хворих та поранених повстанців [20, арк. 127 зв.-128, 129]. 15 вересня „батько” навіть відвідав штаб бригади УСС в Умані, щоб особисто посприяти налагодженню співпраці з українськими військами.

Командування армії УНР сподівалося використати махновців для дезорганізації запілля білогвардійців. 17 вересня командувач армії УНР В. Тютюнник наказав загонам Н. Махна перейти до району Любашівка – Колодисте поблизу Ананьєва (при цьому повстанцям заборонялося розташовуватися поряд з українськими частинами) [20, арк. 132 зв.]. Щоправда, махновські загони цих розпоряджень не виконали: повстанці, ведучи ар'єргардні бої з білогвардійцями, поступово стягувались до району Текуча – Семидуби – Бабанка поблизу від Умані [9, арк. 101].

Об'єктивно, обидві сторони не були зацікавлені у відкритій конфронтації перед обличчям спільного ворога. 20 вересня 1919 р. на ст. Жмеринка представники махновського командування (О. Чубенко і В. Волін) підписали угоду з командуванням армії УНР про співпрацю у боротьбі з білогвардійцями [2, с. 305; 1, с. 133]. Сторони зобов'язалися зберігати нейтралітет по відношенню одна до одної і спільно здійснювати операції проти білих. Українське командування надавало махновцям 125 000 рушничних набоїв безкоштовно, а ще 575 000 набоїв було продано повстанцям за 50 000 крб. [5, с. 138] Для відпочинку і реорганізації махновської армії відводився район с. Текуча, що на південь від Умані. Крім того, махновці передавали до українських шпиталів своїх хворих і поранених (понад 3 000 чоловік) [21, арк. 20; 22, арк. 96]. І хоча С. Петлюра того ж

самого дня знову офіційно наказав припинити будь-які переговори з махновцями, жмеринська угода залишилася в силі.

21 вересня Н. Махно видав наказ, в якому повідомив свої частини: „Наше найближче завдання – розташувати свої частини і згрупувати їх таким чином, щоб бути готовими до переходу в наступ на всьому фронті спільно з петлюрівськими військами, які готуються до цього в найближчому часі” [9, арк. 79]. Здійснена упродовж наступних днів реорганізація дозволила зберегти боєздатність повстанської армії й підготувати її з’єднання до продовження бойових операцій проти білогвардійців.

Таким чином, відступ повстанських загонів Н. Махна з Катеринославщини відбувався в умовах загального наступу білогвардійських військ генерала А. Денікіна на українському театрі воєнних дій. Прагнучи зупинити просування білогвардійців вглиб Південної України, повстанці безуспішно намагалися контратакували противника в північно-східній Херсонщині. І хоча ці спроби завершилися невдачею, значною мірою саме завдяки повстанській активності денікінське командування було змушене відкласти початок операції проти армії УНР до остаточної ліквідації загонів Махна. Власне, лише вимушений союз з армією УНР врятував махновців від остаточної загибелі й дав змогу повстанській армії вже невдовзі продовжити боротьбу проти білогвардійців.

1. Аршинов П. История махновского движения / П. Аршинов. – Запорожье: «Дикое поле», 1995. – 239 с.
2. Белаш А., Белаш В. Дороги Нестора Махно: Историческое повествование / Александр Белаш, Виктор Белаш. – К., 1993. – К., 1993. – 591 с.
3. Верстюк В. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921) / В. Верстюк. – К.: “Наукова думка”, 1991. – 368 с.
4. Власов А. О бронепоездах Добровольческой армии / А. Власов // Белые бронепоезда в гражданской войне. – М: «Яуза», 2007. – С. 22- 415.
5. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність / Володимир Волковинський. – К., 1994. – 256 с.
6. Державний Архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф. 5956. – Оп. 1. – Спр. 391.
7. Затонський В. Вир: з минулого / В. Затонський. – Х., 1926. – 56 с.
8. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918–1921. Документы и материалы / [ред.: В. Данилов, Т. Шанин]. – М.: РОССПЭН, 2006. – 1000 с.
9. Російський Державний Військовий Архів (РДВА). – 198. – Оп. 5. – Спр. 45.
10. РДВА. – Ф. 39540. – Оп. 1. – Д. 13.
11. РДВА. – 39660. – Оп. 1. – Д. 174.
12. РДВА. – 40238. – Оп. 1. – Д. 55.
13. Рутыч Н. Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России. Материалы к истории Белого движения / Н. Рутыч. – Москва, 2002. – 413 с.
14. Савченко В. Махно / В. Савченко. – Х.: “Фоліо”, 2005. – 415 с.
15. Симферопольский Офицерский полк 1918–1920. Страница к истории Белого Движения на Юге России / [сост. В. Альмендингер]. – Лос-Анжелес, 1962. – 44 с.
16. Слащов Я. Материалы для истории гражданской войны в России. Операции белых, Петлюры и Махно в южной Украине в последней четверти 1919 года / Я. Слащов // Военный вестник. – 1922. – № 9 – 10. – С. 38 – 43.

17. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління (ЦДАВО) України. – Ф. 1824. – Оп. 1. – Спр. 36.
18. ЦДАВО України. – Ф. 1824. – Оп. 1. – Спр. 6.
19. ЦДАВО України. – Ф. 1824. – Оп. 1. – Спр. 57.
20. ЦДАВО України. – Ф. 3172. – Оп. 3. – Спр. 43.
21. Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань (ЦДАГО) України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 5.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 22.
23. Шкуро А. Записки белого партизана / А. Шкуро // Белое дело. Добровольцы и партизаны. – М.: «Голос», «Сполох», 1996. – С. 75-246.

On the base of the archival documents and memoirs of contemporaries the author investigates the military activity of the Nestor Makchno`s rebellion army against the white troops of general A. Denikin, reconstructs course of the military operations of rebellion army in August – September 1919.

Key words: insurrectional movement, Nestor Makchno, Armed Forces of the South of Russia, Ukrainian People`s Republic.

УДК 94(477) „1985/1991”

Юлія Кузьменко

МЕХАНІЗМИ РЕКРУТУВАННЯ ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОЇ НОМЕНКЛАТУРИ УРСР У ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ (1985–1991 РР.)

Якість політичної еліти у будь-якій державі залежить від принципів і механізмів її утворення. У країнах з потужними демократичними традиціями процедура рекрутування еліти є чітко визначеною, усталеною та відкритою, що забезпечує суспільству відносну стабільність навіть в умовах зміни на постах перших осіб держави. Дещо відмінною є ситуація в посттоталітарних державах, у яких поряд із зародками демократії продовжують діяти старі радянські принципи комплектування владних «кабінетів». Так, сучасний український політикум успадкував від Радянського Союзу цілу низку номенклатурних традицій, які продовжують відігравати значну роль у політичних практиках української еліти. Тому, реалії сьогодення ставлять перед історичною наукою завдання дослідження не лише «носіїв» влади недавнього минулого держави, але й з'ясування особливостей формування та відтворення партійно-радянської номенклатури УРСР, особливо в останні роки її існування.

Метою дослідження є з'ясування каналів та механізмів рекрутування кадрів до партійно-радянської номенклатури Української РСР, а також аналіз ключових політичних подій 1985–1991 рр., під впливом яких відбувалася трансформація не лише цих механізмів, але й самої політичної системи.

Об'єктом дослідження є партійно-радянська номенклатура як найбільш важливий суб'єкт політичної системи УРСР, який стояв біля витоків